

Branko KUNA (Osijek)
Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera

KVALITATIVNI GENITIV U HRVATSKOME JEZIKU¹

Kategoriju kvalitativnoga genitiva odlikuju jasna sintaktička i semantička obilježja koje ga čine bitno drukčijim od ostalih genitivnih atributa. U sintaktičkom pogledu obilježen je čvrstim ustrojem koji čini obvezna odredba, u semantičkom – izdvajanje izvjesne osobine, svojstva dijela ili cjeline određenog referenta. U članku se raspravlja o obvezatnosti odredbe kvalitativnoga genitiva i njezinoj morfološkoj naravi, a također i o gramatičkim opisima koji se odnose na uporabu te konkurentnost s drugim sredstvima za izražavanje kategorije kvalitete.

Ključne riječi: *kategorije, kvalitativni genitiv, semantički pad, posvojni genitiv, pridjevne složenice, instrumental karakteristične pojedinosti*

1. Uvod – o kategori(zaci)ji

Iskustva i impresije koje prije negoli postanu spoznajom, prema Immanuelu Kantu, „moraju se nekako organizirati ili ujediniti putem djelatnosti razuma“, što je uvjet njihova prenošenja (Russel, 2005: 240). Univerzalni način organiziranja spomenutih činjenica jest kategorizacija. Pristupi u kategorizaciji jesu ona ključna točka u jezikoslovlju oko koje se pojedine teorije i metodologije razilaze. Klasični pristup, naslanjajući se na Aristotela, podrazumijeva dovoljnu količinu zajedničkih svojstava članova svake kategorije između kojih postoje jasne, diskretne i čvrste granice. Suvremeni, kognitivno usmjereni pristupi tumače da među kategorijama postoje sličnosti koje se u određenom dijelu međusobno prožimaju. Prema Lakoffu (1987) svaka se kategorija odlikuje unutrašnjom organizacijom u čijem se središtu nalaze reprezentativni članovi s prototipičnim obilježjima, a na njezinoj se periferiji

¹ Ovaj rad do sada nije objavljen, a izložen je na znanstvenome kolokviju u povodu 60. rođendana prof. dr. sc. Ive Pranjkovića 16. 12. 2007. na Filozofskome fakultetu u Zagrebu.

nalaze manje reprezentativni članovi koji sadržavaju u različitim omjerima obilježja susjednih kategorija. Međutim, pojam prototipa ne veže se uz pojavu kognitivnog jezikoslovlja jer se njime operira već dulje vrijeme još od praškoga kružoka, a nastao je kako bi se razriješilo razgraničenje, odnosno stupnjevitosti među sintaktičkim i semantičkim kategorijama.²

Stvarnost, u koju smo uronjeni, raznolika je i dinamična. Komunikacija bi izazivala veliki napor, nadilazila bi ili pojačano trošila naše kognitivne sposobnosti i mogućnosti ukoliko bi se svaki segment izvanjezične stvarnosti označavao posebnim imenom. Svako navođenje pojavnog obilježja prema kojem se neki referent izdvaja od ostalih naziva se aktualizacija (Crystal, 1988: 21), a drugi autori njome označuju proces u kojem jezične jedinice iz leksika određenog jezika, koje označuju koncepte izvanjezične zbilje, poprimaju značenja konkretnih fenomena u jeziku. Izdvajanje imenice prema nekom svojstvu, veličini, boji, pripadnosti i sl. navođenjem kakve odredbe naziva se *kvalifikacija*, za razliku od kvantifikacije koja podrazumijeva izdvajanje imenice po brojivoj ili nebrojivoj količini. Jedna od bitnih uloga kvalifikacije jest sužavanje kruga mogućih denotata. Vrlo je srodna kategorija i način koji je prema Paliću (2007: 17) u semantičkom smislu samo svojevrsna potkategorija kvalitete. Pranjković (2007: 191) tvrdi kako se u sintaktičkom smislu kvaliteta proteže i na predmete (označene imenicama) i na radnje (označene glagolima), no tada se govori o načinu vršenja glagolske radnje koja se izražava adverbijalima (priložnim oznakama). Tako hrvatski jezikoslovac iz 19. stoljeća A. Veber Tkalčević (1859: 33-4) odvaja genitiv kojim se „naznačuje svojstvo koje osobe ili stvari“, a koji se pojavljuje s glagolom *biti*:³ „Puškin je bio kundrave čèrnjušaste kose, široka nosa, sivih očijuh“, od genitiva načina koji vežu svi drugi glagoli: „Naša slava proći će praznih ruku“ ili „draga sèrca priznajem“.

Ponekad nije jasno i razlučivo je li kvalitativni izraz određuje referenta ili radnju, posebice ako se nalazi u izravnom dodiru s imenicom:

- (1) a. Čovjek *pognute* glave izlazi iz prostorije.
- b. Čovjek izlazi iz prostorije *pognute* glave.

Međutim, u oba prethodna primjera riječ je o adverbijalima: kao prvo, dio referenta izdvojen je na temelju povezanosti s poimeničenom glagolskom riječi. Svi takvi primjeri imaju particip (pridjev trpni) kao odredbu imenske rije-

² Tako je Roman Jakobson pomoću obilježja: [$\pm$ rubni] (*periferijnyj*); [$\pm$ obuhvatnost] (*obsemnost*) i [$\pm$ upravljeni] (*napravlennyj*) primijenio teoriju prototipa u kategorizaciju ruskoga padežnog sustava (Franks, 1995: 42-3).

³ Veber je takvim stavom zapravo blizak preobličnoj gramatici (Katičić, Znika) jer nastanak atributa dovodi u vezu s preobličenim imenskim predikatom.

či.⁴ No glagolski način mogu izricati i genitivni izrazi kojima je odredbeni pridjev neglagolskog podrijetla.

Prema Pranjkoviću (2007) kakvoću predmeta primarno označuju kvalitativni pridjevi (odnosno kvalitativni atributi), no to vrijedi samo ako se misli na kakvoću cijelog referenta: *plavi automobil, žuta kuća, pametna misao, strog profesor*. Kada je riječ o kakvoći koja se odnosi na stvarni ili mišljeni dio određenog referenta, tada se ona izriče nizom sintaktičkih načina: kvalitativnim genitivom, složenim pridjevima, prijedložnim izrazom, imeničnim skupinama ili relativnim rečenicama. U tom slučaju riječ je isključivo o priimeničnoj (adnominalnoj) ulozi takvih izraza:

- (1) a. djevojka *crne kose*
- b. *crnokosa* djevojka
- c. djevojka *s crnom kosom*⁵
- d. djevojka *kose poput ugljena (kao ugljen)*
- e. djevojka *koja ima crnu kosu*
- f. djevojka *kojoj je kosa crna*.

2. Gramatičke odredbe i teorijski pristupi

U tradiciji hrvatske gramatike na tu se kategoriju odnose sljedeći nazivi koji su podudarni ili su rezultat dodatne diobe: genitiv svojstva (Veber, Katičić, Silić/Pranjković), genitiv reda i gradiva (Veber); genitiv oznake (Maretić) te genitiv dobi (Silić/Pranjković).

Kvalitativni genitiv odlikuje se postojanim sintaktičkim i semantičkim obilježjima koji ga čine jasno prepoznatljivim u odnosu na druge atributne kategorije. Ta je kategorija poslijeimenični modifikator, koji uključuje svezu najmanje dviju imenskih riječi, od kojih je najmanje jedna imenica. Ta je sveza riječi sintaktički zavisna o imenici, a semantička joj je uloga izricati kakvo svojstvo, osobinu, determinanta, glavne imenice, jezgre nominalne skupine, ili regensa, kako se u različitim teorijama naziva kvalificirani član. Izdvajanje nekog entiteta kvalitativnim genitivom može biti trenutačno, vezano za određenu situaciju: *čovjek ozbiljna lica*; djevojka *mokre kose* ili izdvajanje kakva trajnog obilježja: *mladić snažne građe*; *računalo snažne memorije*. Česta poraba kvalitativnoga genitiva dâ se objasniti paradigmatskom ekonomijom, odnosno izbjegavanjem stvaranja nove jedinice u sustavu tako što se kombinacijom postojećih i aktualizacijom pojavnog obilježja izdvaja od-

⁴ I. Palić (2007: 649) u tim slučajevima govori o distinkciji između načinskoga i popratnookolnosnog značenja. Načinsko se značenje „padežnog izraza aktualizira samo onda kada se odredbom... ..obilježava neka osobina koja je *relevantna* za sudjelovanje onog što je njime obilježeno u ostvarivanju glagolske radnje“.

⁵ Nestandardni oblik u hrvatskome jeziku.

ređeni referent (*žena crne kose*) između mnoštva istovrsnih entiteta. Kada se izdvojeni referent često spominje, tada kombinacija više jezičnih jedinica postaje neekonomična te nastupa sintagmatska ekonomija, odnosno tvorba riječi koja će u svojoj strukturi sadržavati i spomenuto svojstvo *crnka* ili *garavuša*.

U hrvatskom je jeziku kvalitativni genitiv iznimno česta atributna vrsta, nije ograničen na pojedine funkcionalne stilove, iako je nešto rjeđi u razgovornom stilu. Može se govoriti o uzvišenosti i zastarjelosti pojedinih sintagmi u kojima se nalazi kvalitativni genitiv, poput *čovjek staroga kova*, ali sintaktički obrazac prema kojem takve sintagme nastaju nikako nije arhaičan, već je iznimno produktivan i živ. U usporedbi s drugim slavenskim jezicima u kojima se u genitivnom obliku pojavljuju imenice samo općega značenja: boja, vrsta ili oblik, K. Feleszko (1995: 43-5) uočava znatno veću rasprostranjenost takvoga genitiva u hrvatskom jeziku, a što objašnjava činjenicom da genitivno označene sastavnice mogu biti i imenice općeg, ali i veoma uskog značenja, kojih je u jeziku znatno više, te je stoga broj kombinacija s određenom imenicom znatno veći. S druge pak strane u njemačkom su jeziku konstrukcije s kvalitativnim genitivom neplodne i danas teško prihvatljive (Engel, 1991: 612) jer u najmanju ruku vrijede kao zastarjele, iako su nekada bile veoma plodne, a danas se upotrebljavaju kao idiosinkratički izrazi ili listemi: *ein Jüngling edlen Wuchses* – 'mladić plemenita podrijetla'; *Leute beliebigen Alters* – 'ljudi različite dobi'.⁶

2.1. O obvezatnosti (pridjevne) odredbe

Kao glavna strukturno obilježje u svim gramatičkim opisima te kategorije navodi se činjenica kako se imenica u tom obliku ne pojavljuje samostalno, već mora biti „združena s kojom pokretnom riječi“,⁷ odnosno uz nju je „obvezatno uvršten atribut“. ⁸ D. Stolac (1992: 171) daje i restriktivnije određenje o pojavnosti te navodi kako kvalitativni genitiv uvijek dolazi s obveznom pridjevnom odredbom – determinantom. Međutim, takvo određenje nije potpuno, odnosno vrijedi u najvećem broju slučajeva, ali ne i u svim, budući da postoje sklopovi gdje taj atribut može biti i imenica u genitivu:

⁶ Ulrich Engel (1991) u sklopu svog teorijskog pristupa gramatike zavisnosti ne govori posebno o toj genitivnoj atributnoj vrsti svjestan kako potreba za izražavanjem značenja kvalitete koji je on nekada predstavljao, nije nestala iz jezika već samo može imati različite ostvaraje, stoga govori o kvalitativnom dodatku (Qualitativangabe). U Dudenovoj (1995: 645) se *Gramatici* samo napominje kako se u današnjem njemačkom „Genitivus qualitis“ uglavnom zamjenjuje prepozicionalnim izrazima s *von* ili *aus*. Tako se kazuje: *Ein Mann von mittlerem Alte*, ali i *ein Mann mitleren Alters* – 'čovjek srednjih godina'.

⁷ Maretić, 1963: 572-3.

⁸ Katičić, 1991: 435.

- (2) a. Noći *boje borovnice*.⁹
 b. ? Noći *borovničine boje*.
 c. Noći *boje kao borovnica*.
 (3) a. Posjetili smo i Regensburg, *grad veličine Osijeka*.
 b. ? Obišli smo i Regensburg, *grad osječke veličine*.
 c. Obišli smo i Regensburg, *grad veličine kao Osijek*.

Genitive u primjerima (2a i 3a) bilo bi sporno zamijeniti relacijskim pridjevima koji bi bili izvedeni od imenica jer bi tada oni nametali prvotno posvojni odnos (2b i 3b). U tim je izrazima u prvom planu izricanje vrste boje očiju i veličine grada na temelju usporedbe s referentima koji su poznati sugovorniku ili primatelju poruke, zato je i moguće načiniti atribut s vezničkim *kao*-izrazom u (2c i 3c). Takvi primjeri dokaz su srodnosti kategorije kvalitativnosti s kategorijom poredbenosti (komparativnosti), ali isto tako da se i danas u takvim konstrukcijama imenica u genitivu i pridjev nalaze u konkurentnom odnosu kao i u dopovijesnim jezičnim stanjima. M. Ivić (1983: 191) razloge obvezatnosti atributa (*determinatora*) objašnjava činjenicom da zavisna imenica, kojom je označen (sastavni) dio onoga što imenuje glavna imenica, može biti u determinativnoj ulozi pod uvjetom „da se i sama ostvari u konstrukciji s determinatorom“, jer isticati da se nešto sastoji od poznatog dijela ili sadržava opću osobinu **oči boje* značilo bi lišiti jezik njegove glavne uloge – obavješćivanja – i ukloniti semantičke regulatore koji upravljaju sintaktičkim odnosima. Postojanje pridjevne odredbe uz genitiv ipak nije svojstveno samo za kvalitativni genitiv, odnosno to ne može biti jedini kriterij, jer svaki atributni genitiv može imati odredbu:

- (4) a. znak *dobre volje*
 b. znak *volje*
 c. znak je (dobre) *volje*
 (5) a. čovjek *dobre volje*
 b. **čovjek volje*
 c. čovjek *je dobre volje*

Silić–Pranjeković (2005: 202) izraz u (4a) određuju kao objasnidbeni (eksplicitivni) genitiv, a kriterij za takvu kategorizaciju jest mogućnost ispuštanja pridjeva bez utjecaja na gramatičnost dobivenog izraza (4b). Suprotno je s primjerom u (5a), postojanje ili nepostojanje *volje* dijelom je čovjekova integriteta, stoga izostanak odredbe uz nju čini izraz besmislenim (5b). Osim semantičke sličnosti s objasnidbenim genitivom te dvije kategorije pokazuju određenu podudarnost i u sintaktičkom ponašanju. Naime, između glavne i atributne imenice moguće je načiniti preobliku (4c i 5c), uspostaviti predikatni odnos s pomoćnim glagolom *biti*, pri čemu atribut postaje predikatno ime.

⁹ Ime filma.

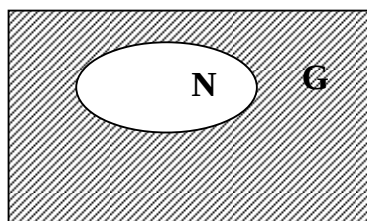
Razlika je u tome što su izrazi, u kojima je kvalitativni genitiv dijelom imenskog predikata, sasvim uobičajeni u upotrebi te ne postoje samo kao dio teorijskog morfosintaktičkog modela.

2. 2. O sličnosti s posvojnim genitivom

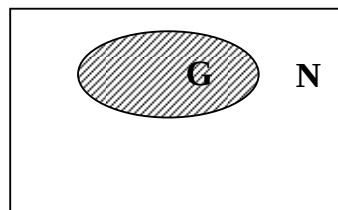
Kvalitativni genitiv dijeli određenu konceptualnu sličnost s onim vrstama posvojnoga genitiva u temelju kojih je odnos između **dijela** i **cjeline** (dijelovi tijela i predmeti).¹⁰ Taj se odnos u Langackerovu (1993: 2–4) kognitivnom pristupu uvrštava u jednu od predodžbenih shema kao bazičnih kognitivnih sposobnosti urođenih svakomu čovjeku koje imaju mogućnost apstraktnoga proširenja pri tjelesnom iskustvu spoznavanja svijeta koji nas okružuje. Predodžbena se shema podjednako odnosi na konkretne i apstraktne pojmove, a osim dijela i cjeline Langacker navodi i odnose: kontejner – sadržaj; izvor – staza (put) – cilj; središte – periferija i sl. Odnos između dijela i cjeline prepoznatljiv je ne samo kada je riječ o izricanju posvojnosti i kvalitativnosti (osim genitiva to su i druga kvalitativna sredstva: *crnokosa žena*; *automobil s pretincima*) već i drugih značenja kao što je odnos između vršitelja i predmeta radnje: *Ona pere kosu* ili u značenju dijelnosti: *većina prozora*, *neki od studenata*.

Na semantičkom je planu uloga kvalitativnoga genitiva (čiji se leksički sadržaj odnosi na dio ili kakvo imanentno svojstvo) da služi kao mentalna adresa, identifikacijsko obilježje za entitet koji predstavlja njegovu cjelinu. Kada je riječ o sličnosti između dvaju atributnih kategorija, može se reći kako je sintagma s kvalitativnim genitivom zrcalna strukturna projekcija posvojne sintagme:

POSVOJNA SINTAGMA

KVALITATIVNA SINTAGMA

U posvojnoj sintagmi dio označen imenicom u nominativu glava je skupine, a aktualizira ju imenica u genitivu koja označuje cjelinu. U kvalitativnoj je sintagmi obrnuto, cjelina kao semantička i sintaktička jezgra (glava)

¹⁰ U taj odnos ne ulaze prototipična značenja posvojnosti kao što su vlasništvo i rodbinski odnosi.

obilježena je imenicom u nominativu, a aktualizira ju imenica u genitivu s odredbom kojom se imenuje dio. Tako je u sljedećim primjerima:

- (6) a. spretne noge *nogometaša*
 b. *nogometaševe* spretne noge
 c. *njegove* noge
- (7) a. nogometaš *spretnih nogu*
 b. **njihov* nogometaš.

U oba slučaja riječ je izdvajanju dijela u odnosu na svoju cjelinu, pri čemu je posvojnim genitivom označena cjelina (6a) kojoj pripada dio koji imenuje glava imenične skupine. Dio označen kvalitativnim genitivom (7a) pripisan je kao svojstvo cjeline. Činjenica je kako se oba izraza mogu podvesti pod oznaku izricanja neotuđive posvojnosti (Fillmore 1968: 61-3). No, kvalitativni je genitiv (7b) sa svojom jezgrenom imenicom u posebnom tematskom odnosu jer ne može biti zamijenjen posvojnim oblicima: pridjevom ili zamjenicom kao posvojni (6b i 6c) ili subjektni i objektni genitiv, iako je tematski označen. U slučaju te kategorije postoji zapreka u NP-pomicanju jer se pomicati može samo slobodna leksička glava, a on bez odrednika ne može biti gramatičan. Ali ako se kvalitativnom genitivu dodjeljuje tematska uloga, postavlja se pitanje zašto onda ne mogu biti zamijenjeni posvojnim zamjenicama. U skladu s teorijom upravljanja i teorijom tematskih uloga uzroci sintaktičko-semantičkom neskladu mogli bi se protumačiti činjenicom što je kvalitativni genitiv **semantički** (inherentni) padež. On jest tematski označen, ali ne zauzima A-položaj, dakle nije pravi argument, tada on i ne može biti pomican jer pomicanje imenične skupine podrazumijeva pomicanje s jednog A-položaja na drugi (Mihaljević 1998: 200), a subjekt NP, kamo bi atributni genitiv trebao biti pomaknut, jest A-položaj (argument glave). Uzrok takvom položaju kvalitativnoga genitiva leži u semantičkim relacijama među imenicama. Dakle, može se reći da je kvalitativna sintagma zrcalna strukturna projekcija posvojne sintagme, samo bez A-položaja.

3. Konkurentnost s drugim sredstvima

3.1. Pridjevi

Uporaba se kvalitativnoga genitiva veoma često isprepliće s pridjevima, to je stoga što je pridjevima „obilježavanje svojstva“ (Pranjeković 1993: 50) značenjski primarno. No, ne može se govoriti o ekvivalentno vrijednim izrazima jer postoje leksičko-semantička i tvorbena ograničenja pri uporabi pojedinog oblika koji nose različite sintaktičke i pragmatičke obavijesti. Naime, kvalitativni je genitiv jedini atributni padežni izraz koji može alternirati s pravim (nemotiviranim) te izvedenim pridjevima. Tako dijelni genitiv uopće ne alternira s pridjevima *čaša mlijeka* – **mliječna čaša*, a takozvani tematski genitivi (posvojni, subjektni i objektni) alterniraju u odnosu slobodnih i kom-

binatoričnih varijanata s motiviranim pridjevima: načelnik *općine* – *općinski* načelnik; knjiga *moga brata* – *bratova* knjiga.

Promatrajući upotrebu različitih sintaktičkih oblika za izricanje kvalifikacije, daju se otkriti sljedeće zakonomjernosti:

1. Ako je riječ o isticanju kakve osobine koja je sastavnim, neodvojivim dijelom kvalificiranog referenta i koja ga prožima u *cijelosti*, tada je kvalificirajuća imenica zališna, odnosno može biti ispuštena, a sročni pridjev može biti suprotstavljen nesročnom kvalitativnom genitivu. Ideja odvojivosti, dijelnosti te osobine nije zamisliva u konceptualizaciji određenog referenta, budući da se podrazumijeva kako svaki (konkretan) predmet ima *boju*, *građu*, *okus*, *visinu*, moguće je samo istaknuti obilježje tog svojstva. Stoga supostoji:

brod *bijele boje* i *bijeli* brod; igrač *snažne građe* – *snažan* igrač;
čokolada *gorka okusa* – *gorka* čokolada; vino *slatka okusa* – *slatko*
vino; dječak *visoka rasta* – *visok* dječak

U tim primjerima ne može se govoriti o potpunoj istoznačnosti jer je kvalificirana sintagma s pridjevom znatno šireg značenja, tako pridjev u izrazu *snažan igrač* može označivati i tjelesnu i psihološku snagu; stoga je izraz s kvalitativnim genitivom jasniji, određeniji jer ima specificirajući element – *građu*. *Vino slatka okusa* nije jakošću ili stupnjem osobine u tolikoj mjeri prevladavajuće kao u izrazu *slatko vino* koje je zbog (pragmatičkog) isticanja, odnosno topikalizacije (stavljanjem u prvi plan) svoje kakvoće, oznakom vrste vine.

2. Pridjevne složenice (složeno-sufiksne tvorbe) javljaju se u onom slučaju kada je riječ o izdvajanju trajnog ili trenutnog svojstva *dijela* referenta, a čija obilježja nisu razlikovna, tipična za predodžbu nekog referenta, dakle ne podrazumijevaju se, stoga trebaju biti i spomenuta. Svojstva dijelova nekog referenta izraženo sredstvima kvalifikacije odražava njegovu promjenjivost u stvarnom svijetu i nisu značenjski ključna za shematsku predodžbu njegova tipičnog uzorka koji čini središte određene kategorije ili prototipa (Taylor 1989: 59). Ideja je odvojivosti dijela referenta naglašeniya:

mačka *kratke dlake* – *kratkodlaka* mačka; pas *dugih ušiju* – *dugouhi* pas; svinja *kratka vrata* – *kratkovrata* svinja; korovi *široka lista* – *širokolisni* korovi; žena *duge kose* – *dugokosa* žena; dječak *brzih nogu* – *brzonog* dječak...

Pridjevna složenica može se odnositi i na svojstva koja se odnose na cijeli kvalificirani predmet, ali njegova obilježja također nisu značenjski relevantna za određenje nekog entiteta

uređaji *niska napona* – *niskonaponski* uređaji; mlijeko *kratka trajanja* – *kratkotrajno* mlijeko; kulen *visoke kvalitete* – *visokokvalitetni*

kulen; djevojka *tamne puti* – *tamnoputa* djevojka; mladić *bistra uma* – *bistroumni* mladić...

Da bi se pridjevna složenica mogla načiniti, pridjev mora biti dvosložan, u najčešćem broju slučajeva, to su nemotivirani pridjevi. Ako je pridjev trosložan, tvorba pridjevnice složenice nije moguća:

- (8) a. čovjek *dobrih namjera* – *dobronamjeran* čovjek
- b. čovjek *nečasnih namjera* – **nečasnonamjeran* čovjek
- c. stranka *opasnih namjera* – **opasnonamjerna* stranka.

Drugi razlog nemogućnosti zamjene kvalitativnoga genitiva može biti zauzetost značenja koju već ima pridjevna složenica, poput *karta prvog razreda* – **prvorazredna karta*.¹¹

3. Konkurentan izraz može biti i pridjev izveden od imenice kvalitativnoga genitiva koji je modificiran popriloženim pridjevom kao njegovom odredbom. U pravilu je riječ o unutarnjim značajkama karaktera, inteligencije ili tjelesne građe:

učenik *natprosječne inteligencije* – *natprosječno inteligentni* učenik; profesor *solidne elokvencije* – *solidno elokventni* profesor; atletičar *izrazite brzine* – *izrazito brz* atletičar; planinar *zadivljujuće snage* – *zadivljujuće snažan* planinar...

Takva se ustrojstva ne mogu uspostaviti ako se izriče osobina dijela entiteta: boksač *smirenih živaca* – **smireno živčan* boksač.

3.2. Instrumental karakteristične pojedinosti

Odnos tih dvaju sredstava za izražavanje kakvoće čestim je mjestom normativnih uputa u gramatikama i jezičnosavjetničkoj literaturi. Tako Brabec–Hraste–Živković (1970: 223) tvrde kako ne valja upotrebljavati instrumental s prijedlogom s umjesto kvalitativnoga genitiva. Jonke (1964: 128) također spominje kako kvalitativnomu genitivu treba uvijek dati prednost: „Instrumental s prijedlogom može se podnijeti samo u rijetkim slučajevima koji su uvjetovani stilskim potrebama.“ U „Hrvatskom jezičnom savjetniku“ ističe se da je kvalitativni genitiv odlika biranijeg stila tamo gdje su zamjenjivi te da on ima prednost kada označuje dio živoga bića (*djevojka plavih očiju*) ili kada se njime kvalificira cijela osoba (*čovjek visoka rasta*). Tamo gdje su oba sredstva zamjenjiva „genitivom se izriče tješnja veza, a instrumentalom manje tijesna veza“ (Barić 1999: 254). Izbor određenih jezičnih sredstava odlučuju ne samo pravila koja su strukturno uvjetovana već i brojni se-

¹¹ *Prvorazredan* u hrvatskom označuje da je nešto 'najbolje', 'izvanredno'. Tako se i u njemačkom kvalitativni genitiv, koji se sačuvao u idiosinkratičkom izrazu *Eine Fahrkarte erster Klasse*, ne može zamijeniti složenim pridjevom **erstklassige Fahrkarte*.

mantički i pragmatički razlozi. I najmanja promjena na planu izraza izaziva promjenu na semantičkom planu, a ona je opet rezultat promjene perspektive iz koje se promatra situacija. Gramatički opis ako isključi kontekstualnu ovisnost postaje necjelovit i manjkav. Jezik je složen, ali ujedno i ekonomičan sustav te je stoga svaka takozvana sintaktička sinonimija upitna (v. Stolic, 2007). Brojni semantički, situacijski pa i formalno logički odnosi utječu na način kvalifikacije:

(9) *Kopf mit dem struppigen weißen Haar*

(10) a. Glava s čupavom bijelom kosom

b. *Glava čupave bijele kose

(11) Starac čupave bijele kose.

Njemačka rečenica iz Kafkina djela na hrvatski jezik može biti prevedena samo prijedložnim instrumentalom (10a) jer je riječ o kvalifikaciji *dijela* ljudskog tijela (glave) svojstvima njegova manjeg dijela (čupava, bijela kosa), a ne cijele osobe ili njezina duhovnog bića. Kvalitativni genitiv uporabit će se kada se njime označuje svojstvo dijela osobe (11).

Kada je riječ o izdvajanju bolesti ili tjelesnog nedostatka živog bića kao njegova obilježja, tada ne može biti upotrijebljen genitiv, dakle: dječak s *upalom pluća*, ali ne i *dječak *upale pluća*; bolesnik s *jednom nogom*, a ne *bolesnik *jedne noge*. Isto vrijedi i za nadomjestke ili zamjene čovjekovih dijelova tijela ili organa: i u tom slučaju prijedložni instrumental jedino je moguć: pacijentica s *umjetnim kukom* a ne *pacijentica *umjetnoga kuka*; osoba s *umjetnim zubalom*, a ne *osoba *umjetnog zubala*.

Tvrđnja kako se instrumental karakteristične pojedinosti s atributom može upotrebljavati u svim slučajevima, a kvalitativni genitiv samo kad on označuje dio živog bića (Barić, 1999: 253; M. Ivić, 1954: 204) ne odgovara današnjem stanju. U tome bi slučaju i naziv atributne vrste – *instrumental karakteristične pojedinosti* – odstupao od toga pravila jer je *instrumental* imenica koja označuje nešto neživo okvalificirana genitivnim izrazom *karakteristične pojedinosti*. Dakle, i imenice koje imaju oznaku neživog mogu biti određene genitivnim dopunama, potvrda su tomu nazivi iz naše svakodnevice:

automobili *luksuzne klase*; kuća *visoke mode*; košulje *kratkih rukava*; ruž *visokog sjaja*; regenerator *nove generacije*; sprej *neodoljiva mirisa*; maslac *prve klase*; knjiga *gorke istine*; proizvodi *jednostavne izrade*; motor *izvrsnih performansi*...

4. Zaključak

Kvalitativni je genitiv atribut koji označuje kakvo svojstvo ili sastavni dio imenice koju određuje. Osim atributne uloge može biti u rečenici i dio imenskog predikata (*Majka je uvijek bila nasmijana lica*), a nju opet valja lučiti od priložne (načinske) uloge. U gramatičkim se opisima ističe kako ime-

nica u kvalitativnom genitivu nikada ne dolazi samostalno, već mora imati sročnu pridjevnu odredbu, to vrijedi u najvećem dijelu primjera, ali odredba može biti i imenica u genitivu (oči *boje Dunava*, grad *veličine Osijeka*). Kvalitativni je genitiv, unutar modela generativne gramatike, semantički (inherentni) padež koji je tematski obilježen (od glavne imenice dobiva padež i s njom je u odnosu zavisnosti) te je stoga na neki način srodan s tematskim genitivima (posvojni, subjektni, objektni). Ali za razliku od njih, kvalitativni G ne predstavlja argument te stoga ne može biti zamijenjen s posesivima: *dolazak starog prijatelja* – *njegov dolazak*, ali ne i *čovjek vedre naravi* – **njegov čovjek*. Strukturno se ponaša jednako kao i dijelni i objasnidbeni genitivi koji također ne zauzimaju položaj argumenta (A-položaj). S određenim vrstama posvojnoga genitiva u temelju kojih je odnos između *dijela* i *cjeline*, dijeli konceptualnu sličnost, a usporedbom skupina u kojima se ti genitivni atributu pojavljuju, može se reći kako se nalaze u odnosu zrcalne strukturne projekcije – glava posvojne sintagme jest zavisni dio (atribut) kvalitativne sintagme: nasmijano lice *manekenke* – manekenka *nasmijana lica*. U izražavanju kvalitativnosti može biti zamijenjen pravim pridjevima, pridjevnim složenicama ili pridjevima s priložnim modifikatorima, ovisno o leksičko-semantičkim obilježjima, tj. odnosi li se svojstvo na cjelinu ili dio te koliko su obilježja tih svojstava značenjski relevantna ili prototipična za poimanje određenog entiteta. Također, ta kategorija alternira i s (prijedložnim) instrumentalom karakteristične pojedinosti, ali primjeri pokazuju kako je područje njihove uporabe također ograničeno situacijskim okvirom i semantičkim značajkama izdvojenog referenta.

Budući da se odnosi na imenice općeg, ali i veoma uskoga značenjskog polja, u hrvatskome je jeziku kvalitativni genitiv veoma proširen i plodan način izricanja kvalitete ili kakvoće, pogodan za uzvišenu, stilski obilježenu, ali i kolokvijalnu uporabu. Sredstvo je to *opće* i *posebne namjene*.

Literatura

- Barić, E. / Hudeček, L. / Koharević, N. / Lončarić, M. / Lukenda, M. / Mamić, M. / Mihaljević, M. / Šarić, Lj. / Švačko, V. / Vukojević, L. / Zečević, V. / Žagar, M.: 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine: Zagreb.
- Brabec, Ivan/Hraste, Mate/Živković, Sreten 1970.⁹ *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Školska knjiga: Zagreb.
- Crystal, David 1988. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit: Beograd.
- Drosdowski, Günther (ur.) 1995.⁵ *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, Band 4, Dudenverlag.

- Engel, Ulrich 1991.² *Deutsche Grammatik*, Julius Groos Verlag: Heidelberg.
- Feleszko, Kazimierz 1970. *Skladnia genetiwu i wyrażen przyimkowych z genetiwem w języku serbsko-chorwackim*, /prijev. *Značenja i sintaksa srpskohrvatskog genitiva*, Beograd 1995./
- Fillmore, Charles J. 1968. „The Case for Case“, u: *Universals in Linguistic Theory* (ur. Beach E. i Harms R.) New York.
- Franks, Steven 1995. *Parameters of Slavic Morphosyntax*, Oxford University Press: Oxford - New York.
- Helbig, Gerhard/Buscha, Joakim 1994.¹⁶ *Deutsche Grammatik (Ein Handbuch für den Ausländerunterricht)*, Verlag Enzyklopädie: Leipzig.
- Ivić, Milka 1954. *Značenja srpskohrvatskog instrumentalnoga i njihov razvoj*, Naučna knjiga: Beograd.
- Ivić, Milka 1983. *Lingvistički ogledi*, Prosveta: Beograd.
- Katičić, Radoslav 1991.² *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Globus: Zagreb.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. The University of Chicago press: Chicago.
- Langacker, Ronald 1993. „Reference-point constructions“, *Cognitive Linguistics*, 4–1, str. 1–38.
- Maretić, Tomo 1963.³ *Gramatika Hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska: Zagreb.
- Mihaljević, Milan 1998. *Generativna sintaksa i semantika*, Hrvatsko filološko društvo: Zagreb.
- Palić, Ismail 2007. *Sintaksa i semantika načina*, Bookline: Sarajevo.
- Pranjković, Ivo 1993. *Prva hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada: Zagreb.
- Pranjković, Ivo 2001. *Druga hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada: Zagreb.
- Pranjković, Ivo 2007. „Načini izražavanja načina“, *Sintaktičke kategorije* (zbornik znanstvenoga skupa I. hrvatski sintaktički dani, ur. B. Kuna), Filozofski fakultet: Osijek, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: Zagreb, str. 189–198.
- Russell, Bertrand 2005. *Mudrost zapada*, Marjan tisak: Split.
- Taylor, John R. 1989. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Clarendon Press: Oxford.
- Silić, Josip / Pranjković, Ivo 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga: Zagreb.

- Stolac, Dijana 1992. „Sintaktičke funkcije genitiva u jeziku Tituša Brezovačkog“, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, sv. 18., Zagreb, str. 165–176.
- Stolac, Dijana 2007. „Sintaktička sinonimija“, *Sintaktičke kategorije* (zbornik znanstvenoga skupa I. hrvatski sintaktički dani, ur. B. Kuna), Filozofski fakultet: Osijek, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: Zagreb, str. 241–252.
- Znika, Marija 1988. *Odnos atribucije i predikacije*, Hrvatsko filološko društvo: Zagreb.
- Veber Tkalčević, Adolfo 1859. *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, /sastavio Adolfo Weber, Beč/, pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje: Zagreb, 2005.

Branko KUNA

THE QUESTION OF THE QUALITATIVE GENITIVE IN THE CROATIAN LANGUAGE

The author claims that the qualitative genitive consists of the clear syntactic and semantic features, different from other qualities related to the genitive case. In terms of the syntactic features it is defined by the necessary disposition and in the semantic ones it refers to the pointing out some important feature of the part or the object as a whole. The paper deals with the necessity of the qualitative genitive and its morphological structure as well as the grammatical descriptions related to its usage and its competitiveness to other means of the expressing of the same quality.

Key words: *categories, qualitative genitive, semantic case, possessive genitive, instrumental of the characteristic feature*